

kastelen op grond van hun interpretatie van oude stijlprincipes kloekmoedig een nieuwe gestalte gaven, zo gaf Willem Mengelberg Bachs Matthäus een hoog-romantische en op maat gesneden vorm. Mengelbergs passie als evenknie van Cuypers' reconstructie van kasteel de Haar in Haarzuilens — een verhelderend beeld.

De totstandkoming en onttaking van de romantische passietraditie van Mengelberg staat centraal in de bundel, maar er komen meer thema's aan bod, zoals de herontdekking en bewerking van de Matthäus door Felix Mendelssohn-Bartholdy; de geschiedenis van de Maatschappij tot bevordering der toonkunst en het Amsterdamse Toonkunstkoor, de Koninklijke Oratoriumvereniging, en de Nederlandse Bach-vereniging; de muzikale en historische voorgeschiedenis van de passies; de preciezere context van Bach als Thomascantor in Leipzig; de betekenis van de verschillende soorten teksten in de passie; de relatie tussen tekstinterpretatie en muzikale vormen. Musici uit het Concertgebouworkest komen aan het woord in de marge van bijdragen door Guus Hofman-Allema en Kasper Jansen; daarnaast zijn interviews met Chailly, Harnoncourt en Herreweghe opgenomen. De lezer kan bovendien de muzikale voorbeelden door middel van de bijgeleverde CD beluisteren: delen van de Matthäus onder Mengelberg, Jochum, Harnoncourt, van Beinum en Chailly zijn daarop bijeengebracht.

Hoe dicht willen en kunnen we een volledig 'historische' uitvoering benaderen? Hoeveel ruimte mogen dirigent en uitvoerende musici nemen in hun interpretatie van de partituur? Enkele data markeren de grenzen van het debat: Bachs uitvoeringen van de Matthäus in 1727 en 1736, de gekortwiekte dramatische uitvoering onder Mendelssohn in 1829, de eerste Matthäus met het Concertgebouworkest en het Toonkunstkoor Amsterdam onder Mengelberg in 1899, de soberder uitvoeringen door de Bachvereniging in Naarden sinds 1922, en ten slotte de ommezwaai van het Concertgebouw naar Harnoncourt in 1975. De spanning tussen 'Amsterdam en Naarden' wordt nader beschreven in een bijdrage van Emile Wennekes: de omstreden Mengelberg erfenis stond immers jarenlang tegenover de Naardense traditie. Al voor de grote schoonmaak door Harnoncourt vervaagde deze tegenstelling echter. Zijn vernieuwende impuls is in de laatste decennia gemeengoed geworden, en een lichte herwaardering voor de meer romantische interpretatie is thans merkbaar — ook in 'authentieke' uitvoeringen. Chailly gaat daar in zijn interview op in, al ontberen zijn opmerkingen verder de scherpte en frisheid die naar voren komt in het gesprek van redactielid Truus de Leur met Harnoncourt.

Ik kan mij voorstellen dat dit boek een brede markt vindt in de wereld van de Nederlandse amateurkoren, die immers steeds het Amsterdamse vlaggeschip en zijn Naardense rivaal in de gaten hebben gehouden bij hun eigen uitvoeringspraktijk, en op enige afstand dezelfde manoeuvres hebben verricht. Het doel van de publicatie lijkt niet in de eerste plaats te zijn geweest een bijdrage te leveren aan de wetenschappelijke discussie: het is bovenal een onderhoudende en verdienstelijke compilatie van allerlei materiaal dat verbonden is met de jubilerende Amsterdamse traditie. Voor historici stemt vooral de parallel van 'authenticiteit' in muzikale uitvoeringpraktijk en de (on)mogelijkheden van historisch onderzoek tot nadenken — desgewenst onder de slepende maar verre van afstotelijke klanken van het openingskoor 'Kommt ihr Töchter, helft mir klagen' onder Mengelberg.

Jeroen Duindam

J. E. Post, *Gereformeerd zijn en blijven, een wankel evenwicht?!* (Dissertatie Leiden 1998; Heerenveen: J. J. Groen en Zoon, 1998, xii + 423 blz., f49,95, ISBN 90 5030 904 6).

Wie niet geheel vreemdeling is in het Nederlandse protestantse Jeruzalem, weet dat er gerefor-

meerden en gereformeerden zijn. Minstens tien kerkgenootschappen en kerkelijke denominaties tooien zich met die kwalificatie, maar iedereen weet dat bijvoorbeeld waar Harry Kuitert preekt de kerk niet gevuld wordt door Vrijgemaakten, Bonders of Gekrookte Rieters. Toch hebben al die gereformeerden meer dan alleen hun naam gemeenschappelijk. Een eeuw geleden of daaromtrent hadden zij feitelijk dezelfde grondslag, doelstelling en verschijning: gereformeerd zijn en blijven. Veel negentiende-eeuwse gereformeerden hebben de traditionele gereformeerde erfenis willen bewaren door middel van Afscheiding (1834) en Doleantie (1886) en zijn onder leiding van Abraham Kuypers in 1892 georganiseerd in de Gereformeerde Kerken in Nederland. Een handvol bevindelijke en introverte gemeenten en predikanten zette toen echter de Christelijke gereformeerde kerk der afscheiding voort, bang voor Kuypers dadendrang. Nog weer andere gereformeerden bleven het ideaal tot reformatie van de kerk en samenleving trouw maar binnen de Nederlandse hervormde kerk en organiseerden een Gereformeerde Bond 'tot verbreiding en verdediging van de waarheid in de Nederlandse hervormde (gereformeerde) kerk' (1906). Begin twintigste eeuw was de gereformeerde wereld ondanks al die onderlinge verschillen levenskrachtig, herkenbaar en sterk. Aan het eind van de twintigste eeuw zijn de NHK en GKN Samen-op-weg, daarbij overigens stevig gehinderd door de Gereformeerde Bond, die geen enkele behoefte heeft aan samengang met de GKN in een Verenigde protestantse kerk. De CGK, een soort spelonk van Adullam en toevluchtsoord voor ieder die rust en vrijheid zocht, heeft het traditionele gereformeerde ideaal bewaard, zij het dat de interne pluriformiteit aan onderling niet communicerende groepen kerkgangers een toenemend probleem lijkt te zijn. Wat is er in de afgelopen eeuw gebeurd en waardoor zijn die verschillen en afstanden ontstaan?

J. E. Post studeerde bestuurskunde en gestimuleerd door zijn eigen persoonlijke levensloop stelde hij bovenstaande vragen centraal in een sociologische dissertatie. Zijn onderzoek verliep volgens het min of meer voorspelbare tracé: een wandeling door de ontwikkelingsgeschiedenis van de drie betrokken kerkelijke groepen, op gepaste wijze en tijd onderbroken door analytische vergelijkingen. Dus eerst een beschrijving van de *status quo* eind negentiende eeuw, resultante van de voorgaande eeuw aan kerkelijk-cultureel-sociale ontwikkelingen, gevolgd door 35 bladzijden sociologische noties over vernieuwing, aanpassing en continuatie en vooral veel Thurlingiaanse verzuilingstheorie, als analytisch hulpmiddel voor de dingen die zullen gaan komen. Na bijna veertig bladzijden boordevol algemene sociaal-economische twintigste-eeuwse ontwikkelingen komt dan de kern van het boek: gedetailleerde overzichten van de historische ontwikkeling van de drie betrokken groepen gereformeerden. Centraal staan daarin drie zaken: continuatie, verandering, en de machtsvraag. De gereformeerde gezinde is immers bijzonder gevoelig voor verschijnselen als de spanning tussen traditie en vernieuwing, want haar boodschap is van alle tijden, maar moet tegelijkertijd steeds opnieuw verkondigd worden aan mensen van uiteenlopende talen en culturen. Wie de macht hebben en hoe zij daarmee omgaan is in dat kader niet onbelangrijk, zo is gebleken.

De NGK hebben vanaf het begin op Kuypersiaanse wijze geprobeerd de gereformeerde erfenis in overeenstemming te brengen met de eigen tijd en cultuur. Die eigenschap is tegelijkertijd haar sterkte en zwakte, herkenbaar aan een spanningsveld tussen behoud en vernieuwing. Aanvankelijk probeerde men die te beheersen door een monolithisch waarheidsbegrip annex bijbehorende groepscode te hanteren, door een relatief kleine maar zeer invloedrijke kerngroep jaloers bewaard en bewaakt. *De facto* liet dat zowel dissenters als vernieuwers zeer weinig ruimte, zoals de kwestie-Geelkerken (1926) en de Vrijmaking (1944) bijvoorbeeld aantoonde. Van de weeromstuit werd nadien het waarden- en normenstelsel dermate gerelativeerd en bovendien elk conflict vermeden, dat de GKN in enkele decennia het specifieke eigen karakter hebben verloren, modern en pluriform zijn geworden — niet wezenlijk anders dan de NHK.

De CGK waren vanouds zeer introvert; mettertijd bevatten zij het gereformeerde middenveld,

zij het met onderling zeer uiteenlopende vleugels. Eenheid en eigen karakter werden gezocht en gevonden door een geheel andere bestuurscultuur dan in de GKN bestond. De kerkelijke leiding legde sterke nadruk op de traditionele normen en waarden, inclusief de grote betekenis van onderling vertrouwen gecombineerd met plaatselijke zelfstandigheid (de kerkelijke grensperforatie leek er tot deugd verheven). En anders dan in de GKN (waar tot 1944 opposanten kerkelijk geëlimineerd werden en daarna de normstellende kracht gering werd), was de bandbreedte van de feitelijke toegevendheid er zeer groot: dissenters onttrokken zichzelf vroeger of later aan een gemeenschap waar zij te weinig weerklank vonden.

Van de drie besproken groepen had de Gereformeerde Bond in zekere zin de gemakkelijkste positie. Organisatorisch is zij een vereniging met leden, zowel particulieren als kerkenraden. De grenzen met naburige stromingen en kerken zijn vaag, overstappen heeft geen direct concreet gevolg. De GB was bovendien heel lang meer een wens dan een werkelijkheid en ook nu is de feitelijke organisatie klein. In feite is de GB in de loop van de afgelopen kleine eeuw enkele malen gewisseld van concrete korte-termijndoelstelling. De oorspronkelijke (Kuyperiaanse) doelstelling was: de vrijmaking van de kerk van de synodale organisatie. Na enige tijd werd die echter vervangen door een binnen-kerkelijke doeleinde, gevolgd door een erkende positie als grootste kerkelijk machtsblok, die zij dan ook eensgezind inzet in een poging het Samen-op-Wegproces bij te sturen.

.De studie van Post stelt dus een interessante vraag. Gezien de gehanteerde sociologische en bestuurskundige analytische hulpmiddelen levert het antwoord echter geen echte verrassingen op: gereformeerd zijn en blijven blijft een kwestie van een wankel evenwicht bewaren. Wie het gereformeerde uitgangspunt opgeeft, verliest het; wie het zonder oog voor de veranderende omgeving star vasthoudt, ook. Gereformeerd-zijn is een kwestie van evenwicht en vergt vooral een evenwichtige bestuurlijke bewaking. Het is bijna vanzelfsprekend en klinkt tegelijkertijd meer hervormd dan gereformeerd, als u begrijpt wat ik bedoel. Wie minder affiniteit heeft met dergelijke materie, behoudt in Posts boek echter een interessant overzicht van de ontwikkeling van de betrokken kerkelijke groeperingen, vol feitelijke gegevens, namen, kwesties en gebeurtenissen; een handig en blijvend naslagwerk als het ware, met goede indexen goed toegankelijk.

G. J. Schutte

T. de Rijk, *Het elektrische huis. Vormgeving en acceptatie van elektrische huishoudelijke apparaten in Nederland* (Dissertatie Technische Universiteit Delft 1998; Rotterdam: Uitgeverij 010, 1998, 416 blz., f65,-, ISBN 90 6450 342 7).

In 1984 vertelde C. Rottländer-Meijer op de Huishoudbeurs dat elektrische apparaten verantwoordelijk waren voor een 'spectaculaire tijdsbesparing'. Deze opvatting werd niet bevestigd door historisch onderzoek. *More work for mother*, luidde de titel van Ruth Schwartz-Cowan over 'the ironies of household technology' (New York, 1983). Recent Nederlands onderzoek, bijvoorbeeld de bundel *Schoon genoeg. Huisvrouwen en huishoudtechnologie in Nederland 1898-1998* (Amsterdam, 1998) onderschrijft haar conclusies: technologische vernieuwingen in de huishouding leverden nauwelijks tijdswinst op.

Kunsthistoricus Timo de Rijk waagt zich in zijn proefschrift niet aan dergelijke uitspraken. Hij is vooral geïnteresseerd in de vormgeving en acceptatie van elektrische huishoudelijke apparaten. Na een beknopte voorgeschiedenis van de ontwikkeling van elektriciteit tot 1914 beschrijft hij de bemoeienissen van de Gemeentelijke Electriciteitswerken (GE) van Amsterdam met de verspreiding van elektriciteit en bijbehorende huishoudelijke apparaten. Amsterdam